

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی در شهرستان عجب شیر با مدل SWOT

مسعود مهدوی *

وحید بارانی پسیان **

علی مدبر خاک نژاد ***

سجاد یاهک ****

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۱۱/۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۵/۲

چکیده

در کشور ما به دلیل محدودیت منابع آب و خاک، زراعت به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی اهداف توسعه باشد، البته تا زمانی که استفاده از تکنولوژی‌های جدید استحصال و بهره‌برداری از منابع مذکور عملی شود. از آنجایی که صنایع روستایی بین بخش کشاورزی و صنعت ارتباط برقرار می‌کنند و در ایجاد توان لازم بین جوامع شهری و روستایی مؤثر هستند، از این رو، لازم است امکان‌سنجی صنایع تبدیلی و تکمیلی و استقرار صنعت در جوامع روستایی هر چه بیشتر و با برنامه‌ریزی آگاهانه در اقتصاد کشور تحقق یابد. با مطالعه ادبیات موضوع در این باره، شهرستان عجب‌شیر مورد بررسی قرار گرفت. با توجه به اینکه هدف تحقیق، امکان‌سنجی توسعه صنایع روستایی شهرستان عجب‌شیر است، بنابراین، از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه) استفاده شده و برای آزمون فرضیات، از مدل سوات (SWOT) و نیز نمودار اطلس بهره گرفته شده است. نتایج حاصل نشان داد که بر طبق اولویت و تعداد عوامل چهارگانه مؤثر در امکان‌سنجی توسعه صنایع روستایی، شبکه‌های ارتباطی با وزن ۲۴، کشاورزی با وزن ۱۶، صنعت و معدن با وزن ۶، انرژی با وزن ۲ به ترتیب رتبه‌های اول تا چهارم را به خود اختصاص داده‌اند و با توجه به عوامل چهارگانه مذکور، امکان توسعه صنایع روستایی وجود دارد. همچنین بر طبق یافته‌های تحقیق، کارگران شاغل در صنایع تبدیلی و تکمیلی نواحی روستایی در صورت عدم استقرار این صنایع، به مهاجرت‌های خانوادگی (۲۵ درصد) و مهاجرت‌های فردی (۱۷/۵ درصد) رو خواهند آورد.

کلیدواژه‌ها: صنایع روستایی، صنایع تبدیلی و تکمیلی، امکان‌سنجی صنایع، شهرستان عجب‌شیر.

* استاد بازنشسته‌ی دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران. mahdavihmas@yahoo.com

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات. barani.vahid@yahoo.com

*** مهندس کشاورزی-توسعه روستایی، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.

**** دانشجوی کارشناسی‌ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

مقدمه و طرح مسأله

در طی شش دهه برنامه‌ریزی توسعه در کشورهای در حال توسعه که با بهره‌گیری از اشکال و الگوهای متفاوتی انجام شده است، برنامه‌ریزی توسعه روستایی از جایگاه شایسته‌ای برخوردار نبوده و عمدتاً توسعه روستایی بر دیدارهای سیاحتی عملکردهای فیزیکی در روستا، مبتنی بوده است (چمبرز، ۱۳۷۶: ۲۷). از سوی دیگر، توجه به این نکته ضروری است که توسعه روستایی صرفاً به معنی توسعه کشاورزی یا شکلی از رفاه اجتماعی نیست که با تزریق پول به مناطق روستایی، نیازهای اولیه و اساسی انسان‌ها مرتفع شود، بلکه طیف وسیعی از فعالیت‌های گوناگون را شامل می‌شود که مردم را به ایستادن روی پای خود و از میان برداشتن ناتوانی‌های ساختاری قادر می‌سازد (موسوی شاهرودی، ۱۳۸۳: ۵۵). از این رو، یکی از مهمترین و اساسی‌ترین راه‌حل‌ها برای غلبه بر معضلات مناطق روستایی، رشد و گسترش صنایع روستایی است.

از آنجایی که صنایع روستایی بین بخش کشاورزی و صنعت ارتباط برقرار می‌کنند و در ایجاد توان لازم بین جوامع شهری و روستایی مؤثر می‌باشند، لازم است امکان‌سنجی صنایع تبدیلی و تکمیلی و استقرار صنعت در جوامع روستایی، هر چه بیشتر و با برنامه‌ریزی آگاهانه در اقتصاد کشور تحقق یابد (آسایش، ۱۳۷۹: ۲۳). با نگاهی به هدف برنامه‌ریزی روستایی که در آن دستیابی هر چه بیشتر ساکنان روستا به رفاه و حفاظت از محیط طبیعی روستا مد نظر قرار گرفته است (مهدوی، ۱۳۶۹: ۵۲)، طرح موضوع توسعه صنعت مرتبط در روستا به منظور بهبود کیفیت زندگی روستاییان، افزایش درآمد آنان، توازن نسبی بین درآمد خانوار روستایی و شهری و بهره‌گیری مطلوب از امکانات مناطق روستایی، افزایش مهارت‌ها و توزیع عادلانه فعالیت‌های اقتصادی، کمک به پایه‌گذاری صنعت خودکفا و مستقل ضروری به نظر می‌رسد (شریف‌النسی، ۱۳۶۵: ۴۴).

توسعه صنایع روستایی، درآمد کشاورزان را افزایش می‌دهد و به نجات کشاورزان از فقر کمک می‌کند. صنایع روستایی از فعالیت‌های منابعی خارج از حیطه دسترسی صنایع شهری بهره می‌گیرند. بسیاری از صنایع بزرگ شهری از بکارگیری کارگران زیاد خودداری می‌کنند، و هدف آنها کاهش هزینه‌های تولید با کاهش دستمزدها و پرداختی‌ها به کارگران است. زمانی که صنعت در نواحی روستایی گسترش می‌یابد، بیشتر فعالیت‌ها از شهر یا صنایع بزرگ به منظور تهیه منابع تولید بیرونی در قالب مقاطعه‌کاری برای کاهش هزینه‌های تولید، جذب صنایع روستایی می‌شوند. مهمترین منبع بیرونی برای این صنایع، ارزش نیروی کار روستایی است (ناساکلنارن و سایرین، ۲۰۰۸: ۷۸-۷۹).

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

از این رو، صنایع روستایی با توجه به درهم‌تنیدگی ابعاد مختلف زندگی روستایی، می‌توانند توسعه پایدار را برای جامعه روستایی به ارمغان آورند، زیرا مزایایی از قبیل توانایی اشتغال‌زایی بالا، عدم نیاز به مهارت زیاد، سرمایه‌بری اندک و بازدهی سریع، شکل‌دهی به سرمایه‌های بومی و توزیع درآمد و ثروت، تمرکززدایی، پشتیبانی صنایع بزرگ مقیاس، جلوگیری از مهاجرت و کاهش فشار بر زمین‌های کشاورزی و جلوگیری از افزایش بی‌رویه جمعیت شهری را دارا هستند (ازکیا و ایمانی، ۱۳۸۷: ۳۵۵-۳۵۴).

در این تحقیق، منظور از صنایع روستایی (و امکان‌سنجی استقرار این صنایع) صنایعی است که متناسب با مناطق روستایی کشور در قالب صنایع دستی، کوچک و تبدیلی تعریف شوند و امکان استقرار آنها در مناطق روستایی از جمله مراکز بخش‌ها، دهستان‌ها و روستاهای اقماری وجود داشته باشد (شریف‌النسی، ۱۳۶۵: ۴۴).

در همین راستا دو فرضیه زیر مورد آزمون قرار می‌گیرند:

فرضیه اول: به نظر می‌رسد در صورت وجود پتانسیل‌های اقتصادی (کشاورزی و صنایع) و زیرساخت‌های بنیادی در هر ناحیه، امکان توسعه صنایع روستایی به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی در بخش کشاورزی وجود دارد.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد در هر ناحیه روستایی که از قابلیت‌های کشاورزی و ارتباطی و ... برخوردار است، توسعه صنایع روستایی به منظور افزایش درآمد روستاییان، عامل مؤثری در کاهش نرخ رشد مهاجرت‌ها خواهد بود.

پیشینه تحقیق

از جمله تحقیقات انجام شده، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- بررسی و ارزیابی شهرک‌ها و نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق روستایی (نمونه موردی: شهرستان بابل): این تحقیق توسط مطیعی لنگرودی و نجفی کانی در سال ۱۳۸۴ انجام شده است. بر طبق نتایج حاصل از تحقیق مذکور، اکثر شاخص‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی، اعم از الگوی مصرف (خوراک، پوشاک و کالاهای مصرفی بادوام، وضعیت مسکن، بیمه، رضایتمندی و امنیت شغلی، میزان تحصیلات و آموزش‌های تخصصی) و انگیزه ماندگاری روستاییان در جامعه نمونه

(روستاهای دارا و فاقد صنایع) تفاوت معنی‌داری را نشان می‌دهد و بر این اساس، فرضیه HI مبنی بر اثرگذاری مثبت شهرک‌ها و نواحی صنعتی در توسعه اقتصادی و اجتماعی روستاییان تأیید می‌شود.

۲- نقش نواحی صنعتی در توسعه مناطق روستایی (مطالعه موردی: نواحی صنعتی روستایی استان مرکزی): این تحقیق، توسط طاهرخانی در سال ۱۳۷۹ انجام شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد ایجاد فرصت‌های شغلی برای روستاییان موفقیت‌آمیز نبوده است، زیرا اکثریت شاغلین نواحی صنعتی روستایی را ساکنان مناطق شهری تشکیل می‌دهند. همچنین استفاده اندک از منابع محلی، عدم صدور کالاهای تولیدی و فقدان نظام آموزشی از دیگر یافته‌های تحقیق است. در ضمن، شاخص‌های توسعه‌ای مانند الگوی مصرف مواد غذایی و استفاده از کالاهای بادوام، مالکیت خصوصی، مسکن، بیمه و تأمین اجتماعی، مشارکت‌های روستایی و ضریب امنیت شغلی در دوره قبل و بعد از اشتغال، از تفاوت معنی‌داری برخوردار است.

۳- عنوان نقش صنایع روستایی در توزیع بهینه درآمد (مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان مشهد): این تحقیق توسط شایان و شاهی اردبیلی در سال ۱۳۸۶ انجام شده است. نتایج حاصله نشان می‌دهد بخش صنعت با ایجاد فرصت‌های شغلی، موجب تولید درآمد برای اقشار فرودست روستایی شده است. همچنین بهبود درآمدی شاغلین صنعتی در مقایسه با شاغلین غیرصنعتی دیده می‌شود و میزان رضایت‌مندی شاغلین صنعتی نسبت به گذشته بیشتر شده است.

ادبیات نظری تحقیق

صنایع روستایی یکی از مهمترین سیاست‌گذاری‌های توسعه روستایی است و شرطی ضروری و اساسی برای توسعه ملی محسوب می‌شود (مؤمنی و همکاران، ۱۳۷۷: ۲۰). در این راستا، امکان‌سنجی استقرار و توسعه صنایع روستایی از یک طرف، و نیز شناخت وضعیت بهره‌وری روستایی می‌تواند نقش مؤثری در افزایش کارایی داشته باشد، به‌ویژه در شرایطی که اقتصاد کشور با محدودیت عوامل تولید مواجه است و در برنامه‌ریزی، اتخاذ سیاست‌ها و راهبردهای توسعه صنایع روستایی، می‌تواند اهمیت بسیاری داشته باشد (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۳: ۳۶).

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

در کشورهای در حال توسعه که عمدتاً تشکیل سرمایه به کندی صورت می‌گیرد، توجه به صنایع بزرگ و سرمایه‌بر به دلیل فقر جمعیت روستایی و فقدان سرمایه کافی، میزان تقاضای مؤثری را محدود می‌کند که صنایع بزرگ بر اساس آن قادر به رشد و ترقی هستند (یونیدو^۱، ۱۹۸۴: ۴۸۷). از این رو، استراتژی توسعه صنایع روستایی در کشورهای مختلف از این واقعیت نشأت می‌گیرد که صنایع کوچک مقیاس روستایی قادر هستند فرصت‌های شغلی و درآمدی بیشتری ایجاد کنند و از این رو، بستر مناسبی برای توسعه روستایی فراهم نمایند (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۵: ۲۱). امکان‌سنجی استقرار و توسعه صنایع کوچک روستایی از این منظر که این صنایع، مزیت‌های زیر را دارا هستند، نیز اهمیت بسیاری می‌یابد:

(۱) جذب بالای نیروی کار به دلیل استفاده از فناوری‌های کاربر و به تبع آن جلوگیری از مهاجرت نیروی کار

(۲) تشکیل سرمایه داخلی با بسیج و هدایت پس‌اندازهای شخصی به منظور انجام فعالیت‌های تولیدی

(۳) توزیع بهتر درآمدها در مبادلات منطقه‌ای

(۴) پیوند بین بخش کشاورزی و صنعت از طریق پردازش محصولات کشاورزی و صرف درآمدهای کشاورزی برای خرید کالاهای داخلی

(۵) ایجاد زمینه آموزشی مناسب برای کارآفرینان با ایجاد مهارت‌های فنی و مدیریتی و بازاریابی

(۶) دارای انعطاف‌پذیری و تنوع تولید، و سهولت همسویی با تغییرات بازار

(۷) ایجادکننده محصولات فرعی برای سرمایه‌گذاری‌های بزرگ مقیاس به دلیل وجود حوزه‌های تخصصی و هزینه‌های اندک تولیدی (طاهرخانی، ۱۵۶: ۱۳۸۰).

جان همفری^۲ و هوبرت شونیتز^۳ معتقدند سیاست‌ها و امکان‌سنجی صنایع کوچک، شرایط تحقق سی (C) سه‌گانه را مهیا می‌کند: اول جهت‌گیری به سوی مصرف‌کننده است و به نیازها و تقاضاهای مصرف‌کننده توجه می‌شود. دوم، جمع‌گرایی بین گروه‌های تولیدی است که توجه خود را به گروه‌های سرمایه‌گذار معطوف می‌کند و با ایجاد نگرشی جمعی، هزینه‌های تولید را نسبت به سرمایه‌گذاری‌های

1 UNIDO

2 John Humphrey

3 Hubert Schnitz

فردی کاهش می‌دهد. سوم، ظرفیت تجمیعی است که حاصل دو خصیصه دیگر است و شرایط را به منظور افزایش ظرفیت خوداتکایی و وابستگی کمتر به خارج آماده می‌سازد (همفری و شونیتز، ۱۹۸۵: ۲۳).

دیوید نورث^۱ و دیوید اسمالبن^۲ با طرح خصوصیات سرمایه‌گذاری‌های کوچک مقیاس تصریح می‌کنند که علایق روبه‌رشدی به منظور حمایت از صنایع کوچک برای توسعه اقتصادی مناطق روستایی در دهه اخیر به وجود آمده است، به طوری که به وضوح می‌توان این خصیصه را در استراتژی کمسیون توسعه روستایی در سال ۱۹۹۰ مشاهده کرد. با استفاده از شواهد به دست آمده، اثبات شده است که صنایع کوچک مقیاس در نواحی پیرامونی و در مقایسه با مؤسسات و بنگاه‌های شهری، تفاوت اندکی از نظر آثار توسعه‌ای داشته‌اند (نورث و اسمالبن، ۱۹۹۶: ۱۵۹).

در مقابل وسانت دیسی^۳ معتقد است صنایع کوچک مقیاس در ایجاد اشتغال ثانویه و نیز استفاده مطلوب از مواد خام محلی به منظور تأمین نیازهای محلی ضروری هستند. این صنایع غیرمتمرکز و وابسته به کشاورزی و صنایع بزرگ مقیاس محسوب می‌شوند. به اعتقاد وی، توسعه متوازن صنعتی با عدالت اجتماعی، توزیع مالکیت و کنترل و رشد غیرمتمرکز صنایع همراه است. به منظور حصول به چنین اهدافی، توسعه کارآفرینی‌های جدید از طریق اتخاذ سیاست تبعی شدن با تأسیس واحدهای کوچک مقیاس امکان‌پذیر می‌شود (دیسی، ۱۹۹۷: ۲۴۸).

در حال حاضر، سیاست‌های حمایت از مشاغل کوچک مقیاس صنعتی از دو استراتژی تبعیت می‌کنند. اول استراتژی مبتنی بر حذف کامل دولت و دوم، استراتژی به حداکثر رساندن دخالت دولت. در سیاست‌های مداخله‌ای دولت به منظور توسعه بخشی صنایع کوچک مقیاس، دیدگاه‌های متفاوتی درباره ایجاد فرصت‌های شغلی اعمال می‌شود. پاره‌ای خود را بر سیاست‌های حمایتی منطبق می‌کنند و به صنایع کوچک مقیاس، خدمات فنی، تأسیسات زیربنایی و منابع مالی ارائه می‌کنند. در بعضی از کشورها، سرمایه‌گذاری‌های کوچک مقیاس، به عنوان قسمتی از برنامه‌های ملی، به منظور نیل به توسعه به کار گرفته می‌شود. این‌گونه سیاست‌ها عمدتاً در مناطق پیرامونی و به منظور مقابله با مهاجرت‌های روستایی به صورت مساعدت‌های گزینشی اعمال می‌شود. معمولاً کشورهای

1 David North

2 David Smallbune

3 Desai Vasant

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

در حال توسعه دارای چنین سیاستی هستند و به منظور گسترش صنایع کوچک مقیاس به ارائه حمایت‌های مالی، تعیین و توسعه پروژه‌های صنعتی، خدمات مشاوره‌ای از قبیل امکان‌سنجی و تعیین مکان استقرار این صنایع می‌پردازند (یونیدو، ۱۹۸۴: ۴۹۲).

پس با توجه به اینکه صنایع کوچک نیازمند تسهیلات زیربنایی محدود، سادگی فعالیت‌ها و عدم نیاز به تخصص‌های پیچیده هستند، مهم‌ترین اهرم در راستای فعال کردن پتانسیل‌های مادی و انسانی مناطق روستایی در هر کشوری محسوب می‌شوند. از آنجایی که اقتصاد ایران نیز با تمامی فرصت‌ها و تنگناهای اقتصادی در حال گذار است، بی‌تردید توجه به صنایع کوچک تا حصول به صنایع استراتژیک الزامی است. بی‌تردید در این میان امکان‌سنجی و مکان‌یابی استقرار این صنایع می‌تواند در توسعه محلی، منطقه‌ای و ملی تأثیر مهمی بر جای بگذارد (طاهرخانی، ۱۳۸۰: ۱۶۷-۱۶۶).

همان‌طور که در قسمت یافته‌ها اشاره می‌شود، منطقه مورد مطالعه به دلیل برخورداری از تنوع محصولات کشاورزی اعم از باغی و زراعی، وجود ظرفیت‌های بالای پرورش دام و طیور، برخورداری از شبکه‌های ارتباطی مناسب، وجود معادن فعال و قابلیت دسترسی واحدهای صنعتی به امکانات انرژی، ضرورت امکان‌سنجی صنایع تبدیلی و تکمیلی با جهت‌گیری صنایع کوچک را ایجاب می‌کند.

نواحی صنعتی روستایی در ایران

ایده ایجاد نواحی صنعتی روستایی در کشور ما از قدمت طولانی برخوردار نیست، به طوری که تکوین این ایده به عنوان یک مبنای نظری برای توسعه روستایی و اجرای آن با کمتر از دو دهه سابقه، با تولیت وزارت جهاد کشاورزی، در زمره طرح‌های نوپا محسوب می‌شود. اما در سایر کشورهای در حال توسعه مانند کشورهای آمریکای لاتین، کشورهای جنوب شرقی آسیا و نیز پاره‌ای از کشورهای آفریقایی، ایده ایجاد نواحی صنعتی روستایی، دارای قدمتی بیش از پنج دهه است. تاکنون تعاریف متعددی در خصوص نواحی صنعتی روستایی بیان شده است که نقاط مشترک فراوانی را می‌توان در آنها یافت. برخی معتقدند:

"ناحیه صنعتی، قطعه زمینی است چندهکتاری و غیرزراعی که در مجاورت یک یا چند روستای بزرگ قرار دارد و در این قطعه زمین، چند کارگاه کوچک فعالیت می‌کنند." در تعریف دیگری، ناحیه صنعتی روستایی این‌طور تعریف می‌شود:

ناحیه صنعتی روستایی، زمین عمران شده‌ای است که در موقعیت مناسب از نظر مرکزیت داشتن به چند روستا استقرار یافته است و به منظور احداث صنایع روستایی بر طبق طرح جانمایی و مقررات خاص ایجاد می‌شود و معمولاً تمام یا قسمتی از تسهیلات و خدمات از قبیل آب، برق، خیابان‌های دسترس، آتش‌نشانی، خدمات عمومی و رفاهی نظیر بانک، پست و درمانگاه در آن ارائه می‌شود (رحیم‌نیا، ۱۳۷۱: ۱۹). در پاره‌ای از تفاسیر گروهی با تأکید بر مجتمع‌ها و شهرک‌های صنعتی واقع در حاشیه مناطق شهری، ضمن مقایسه نواحی صنعتی روستایی با این مناطق معتقدند:

"تصویر ناحیه صنعتی در جوامع شهری عبارت است از متمرکز کردن صنایع در مناطق مشخص به منظور جلوگیری از پراکندگی آنها و ارائه خدمات مورد نیاز واحدها و ایجاد زمینه‌های لازم برای رشد و توسعه صنایع. ناحیه صنعتی در روستا نیز ضمن دارا بودن تمام خصوصیات نواحی صنعتی شهری، محیطی است مناسب برای دستیابی به اشتغال و عرضه خدمات صنعتی و بالا بردن سطح اطلاعات تخصصی که در مناطق شهری، دسترسی به آن آسان است، ولی روستاییان از این نظر در مضیقه هستند. از این رو، ایجاد ناحیه صنعتی روستایی در چارچوب ضوابطی است که بتواند جوابگوی نیازهای صنعتی مناطق روستایی باشد و از این رو، لازم است طرح ایجاد نواحی صنعتی کاملاً توجیه‌پذیر باشد" (معاونت عمران و صنایع روستایی، ۱۳۷۲: ۳۸).

با تبیین نظریه‌های مرتبط با صنعتی کردن روستایی، استنباط می‌شود صنعتی شدن مناطق روستایی به معنای استقرار صنعت در تمامی مراکز روستایی نیست، بلکه هدف از فرایند صنعتی شدن، ایجاد قطب‌های صنعتی در مراکز منتخب روستایی است تا این مراکز بتوانند ضمن بهره‌برداری از منابع محلی، مکان مناسبی برای تحت پوشش قرار دادن مراکز روستایی پیرامون خود باشند (طاهرخانی، ۱۳۷۹: ۲۹).

روش تحقیق

روش مطالعه در این پژوهش، توصیفی و تحلیلی است. برای گردآوری اطلاعات از دو روش کتابخانه‌ای و میدانی استفاده شده است. برای آزمون فرضیات از مدل سوات^۱ (SWOT) استفاده شده است

۱ سوات (SWOT) مخفف چهار کلمه انگلیسی S= Strength به معنی قوت، W= Weakness ضعف، O= Opportunities فرصت‌ها، T= Threats تهدیدها است.

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

که یکی از ابزارهای برنامه‌ریزی استراتژیک به منظور تطابق نقاط قوت و ضعف درون‌سیستمی با فرصت‌ها و تهدیدهای برون‌سیستمی می‌باشد. همچنین از نمودار اطلس بهره گرفته شده است. طرح تحلیل سوات در قالب جداول طراحی شده و به صورت زیر انجام می‌شود.

۱- تهیه فهرستی از فرصت‌ها، تهدیدها، نقاط قوت و ضعف در قالب جداول

۲- تشریح و تفسیر هر یک از فرصت‌ها، تهدیدها، نقاط قوت و ضعف در قالب (تحلیل

برنامه‌ریزی توسعه فضایی ناحیه‌ای به روش سوات)

مدل سوات (نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها، تهدیدها) بهترین استراتژی برای فرایند برنامه‌ریزی

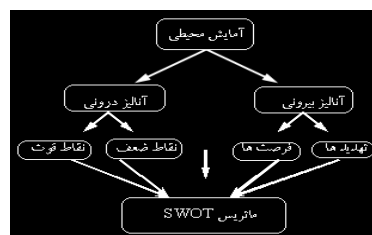
استراتژیک است. به‌طور کلی، چارچوب آنالیز سوات در شکل (۱) نمایش داده شده است. جدول (۱)

نیز ماتریس سوات را نشان می‌دهد.

شکل (۱): چارچوب آنالیز SWOT

جدول (۱): ماتریس سوات

نقاط قوت S	نقاط ضعف W	SWOT
نقاط قوت را فهرست کنید	نقاط ضعف را فهرست کنید	O فرصت‌ها
SO استراتژی‌های	WO استراتژی‌های	فرصت‌ها را فهرست کنید
با بهره جستن از نقاط قوت در صدد بهره برداری از فرصت‌ها برآید.	با بهره جستن از فرصت‌ها نقاط ضعف را از بین ببرید.	T تهدیدها
ST استراتژی‌های	WT استراتژی‌های	تهدیدها را فهرست کنید
برای احتراز از تهدیدها از نقاط قوت استفاده کنید.	نقاط ضعف را کاهش دهید و از تهدیدها بپرهیزید.	

یافته‌های تحقیق

شهرستان عجب‌شیر با وسعتی معادل ۷۳۸/۴۴ کیلومتر مربع، ۱/۶ درصد از کل مساحت استان آذربایجان شرقی را به خود اختصاص داده است و از این لحاظ، رتبه نوزدهم را بین شهرستان‌های استان دارا می‌باشد و در واقع، کوچک‌ترین شهرستان استان است. این شهرستان از نظر مختصات جغرافیایی، در عرض شمالی ۳۷ درجه و ۲۲ دقیقه، الی ۳۷ درجه و ۴۰ دقیقه و در طول شرقی ۴۵ درجه و ۲۷ دقیقه الی ۴۶ درجه و ۲۰ دقیقه قرار گرفته است و از سمت شمال با شهرستان آذرشهر، از شرق با شهرستان مراغه و از جنوب با شهرستان بناب همجوار است (نقشه شماره ۱) (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۲). این شهرستان حدود ۲/۵ درصد از اراضی کشاورزی

استان را به خود اختصاص داده است. از لحاظ ترکیب اراضی کشاورزی، حدود ۷۷/۵ اراضی کشاورزی شهرستان به اراضی زراعی و حدود ۲۲/۵ درصد به اراضی باغی اختصاص دارد که به ترتیب حدود ۱/۸۴ درصد از اراضی زیر کشت محصولات زراعی استان و حدود ۴/۲۵ درصد از اراضی باغی استان را شامل می‌شود (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی طرح پایه آمایش استان، ۱۳۸۲). در شهرستان عجب‌شیر فقط حدود ۳۸ درصد از اراضی زیر کشت به کشت آبی اختصاص دارد که این موضوع، بیانگر کمبود منابع آبی در سطح شهرستان است. این کمبود منابع آبی در شهرستان عجب‌شیر باعث شده است در سال ۱۳۸۳، حدود ۳۷ درصد از اراضی کشاورزی شهرستان به صورت آیش رها شود (سازمان جهاد کشاورزی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۳).

بررسی ترکیب کشت محصولات زراعی نشان می‌دهد شهرستان عجب‌شیر حدود ۸ درصد سطح زیر کشت سبزی و صیفی و حدود ۳ درصد سطح زیر کشت محصولات صنعتی استان را به خود اختصاص داده است. این شهرستان با دارا بودن ۴۱/۳ درصد سطح زیر کشت خربزه استان، مقام اول کشت این محصول را در استان، مقام دوم کشت سیب‌زمینی و مقام چهارم کشت پیاز را در استان به خود اختصاص داده است و از لحاظ عملکرد محصولات زراعی، در اغلب محصولات، بالاتر از عملکرد متوسط استانی قرار دارد. از لحاظ محصولات باغی، شهرستان عجب‌شیر با داشتن ۱۰/۸ درصد زیر کشت میوه‌های خشک و ۴/۶ درصد میوه‌های دانه ریز استان، از جایگاه ویژه‌ای در تولید این میوه‌ها در استان برخوردار است. همچنین این شهرستان، ۵/۳ درصد سیب استان را تولید می‌کند (مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان عجب‌شیر، ۱۳۸۶).

شهرستان عجب‌شیر حدود ۲/۲ درصد دام‌های استان را در خود جای داده است. گوسفند و بره با ۵۹ درصد، بیشترین سهم را در ترکیب دامی شهرستان دارا است. این ترکیب، غالب بودن دامداری سنتی با محوریت دام‌های کوچک در شهرستان عجب‌شیر را نشان می‌دهد. همچنین این شهرستان حدود ۶/۸ درصد گواهی دورگه استان را نگهداری می‌کند که از این نظر، یکی از شهرستان‌های مستعد برای پرورش گاوهای دورگه در استان به شمار می‌رود.

بررسی نسبت دام به مرتع در شهرستان عجب‌شیر، حاکی از موقعیت بسیار نامناسب این شهرستان از لحاظ تأمین علوفه مورد نیاز دام‌های شهرستان است. شهرستان عجب‌شیر از لحاظ تولید محصولات دامی از جایگاه چندان مناسبی در سطح استان برخوردار نیست، این شهرستان حدود ۳/۶

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

درصد شیر خام، حدود ۳ درصد گوشت قرمز، ۱/۵ درصد گوشت سفید مرغ و ۰/۷ درصد تخم مرغ استان را تولید می‌کند. همچنین این شهرستان با تولید حدود ۲ درصد عسل استان، در رتبه سیزدهم قرار دارد. در شهرستان عجب‌شیر، حدود ۹۲ درصد کندوها از نوع سنتی هستند که لزوم توجه بیشتر مسئولین را به تغییر ترکیب کندوهای شهرستان یادآور می‌شود.

شهرستان عجب‌شیر به دلیل محدودیت منابع آبی، از لحاظ تولید ماهی نیز از جایگاه چندان مناسبی در استان برخوردار نیست و فقط با تولید ۰/۳ درصد ماهی‌های استان در رتبه آخر قرار دارد (مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان عجب‌شیر، ۱۳۸۶). با توجه به اهمیت و قابلیت این شهرستان در تولید محصولات باغی و زراعی، با انجام سرمایه‌گذاری‌های لازم در طرح‌های آب و خاک و توسعه شبکه آبرسانی سدها و بندهای موجود می‌توان قسمت اعظمی از اراضی دیم را به آبی تبدیل کرد و به رونق فعالیت‌های کشاورزی شهرستان افزود. همچنین تغییر تدریجی ترکیب دام به سمت دام‌های سنگین، ترویج صنعت شیلات و تغییر ترکیب کندوهای شهرستان به سمت کندوهای مدرن، تولیدات دامی شهرستان را افزایش می‌دهد و موقعیت شهرستان را در تولید محصولات زراعی و دامی استان تقویت خواهد کرد. شهرستان عجب‌شیر از قابلیت‌های خوبی در کلیه بخش‌های اقتصادی برخوردار است و به دلیل قرار گرفتن در حاشیه دریاچه ارومیه (وجود بندر رحمان‌لو) یکی از قطب‌های گردشگری استان به شمار می‌آید که از نرخ بیکاری پایین‌تر و بالطبع، نرخ اشتغال (نسبت جمعیت شاغل به جمعیت فعال) بالا برخوردار است. نرخ اشتغال شهرستان عجب‌شیر در سال ۱۳۷۵، معادل ۹۳/۸ درصد بوده است که در سال ۱۳۸۳، به ۹۴/۹ درصد ارتقا یافته است.

سهم بخش‌های اقتصادی در اشتغال شهرستان متناسب است. با وجود این، بخش خدمات با ۳۸/۲ درصد، بیشترین شاغلین را در خود جای داده است و سهم بخش‌های صنعت و معدن و کشاورزی از اشتغال شهرستان به ترتیب ۳۳/۷ و ۲۷/۱ درصد است که بعد از بخش خدمات، در رتبه‌های بعدی قرار می‌گیرند (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۲).

در سال ۱۳۷۵، تعداد ۱۷۱۳۰ نفر در شهرستان عجب‌شیر شاغل بوده‌اند که ۱/۸ درصد از شاغلین استان را تشکیل می‌دادند. شاغلین این شهرستان در سال ۱۳۸۵ به ۲۳۹۷۵ نفر رسیده است. نرخ رشد متوسط سالیانه جمعیت شاغلین، طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ نیز معادل ۴/۲ درصد بوده است. در سال

۱۳۷۵، سهم جمعیت شاغل شهرستان در بخش‌های خدمات، صنعت و معدن و کشاورزی به ترتیب ۳۸/۲، ۳۳/۷ و ۲۷/۱ درصد بوده است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵).

همچنان که ملاحظه می‌شود، بخش‌های خدمات و صنعت و معدن به ترتیب سهم قابل توجهی از اشتغال شهرستان را به خود اختصاص داده‌اند، هر چند این شهرستان در بخش کشاورزی نیز قابلیت‌های خاص خود را دارا است. ساختار بازرگانی شهرستان عجب‌شیر، کاملاً سنتی است و این شهرستان به شدت دچار کمبود زیرساخت‌های بازرگانی است. در شهرستان عجب‌شیر، انبار و سیلو وجود ندارد و فقط یک سردخانه دارد که از نظر ظرفیت، ۶/۷ درصد سردخانه‌های استان را شامل می‌شود. با توجه به قابلیت‌های بسیار شهرستان در زمینه تولید محصولات کشاورزی، انتظار می‌رود امکانات انبارداری، سیلو و سردخانه شهرستان از وضعیت مطلوب‌تری برخوردار شود (سازمان صنایع و معادن استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۴).

این شهرستان نیز همانند سایر شهرستان‌های استان، در زمینه بازرگانی خارجی با مشکلات متعددی مواجه است که از عمده‌ترین آنها می‌توان به پایین بودن سطح دانش بازرگانی و فرهنگ صادراتی، عدم شکل‌گیری شرکت‌های تخصصی صادرات و بازاریابی در منطقه و غیره اشاره کرد. احداث انبار و سیلو، کمک به شکل‌گیری شرکت‌های صادراتی و بازاریابی و ساماندهی اصناف، از جمله اقدامات اولویت‌دار توسعه بخش بازرگانی در برنامه‌ریزی توسعه شهرستان عجب‌شیر محسوب می‌شود (وزارت امور اقتصادی و دارایی، ۱۳۷۳).

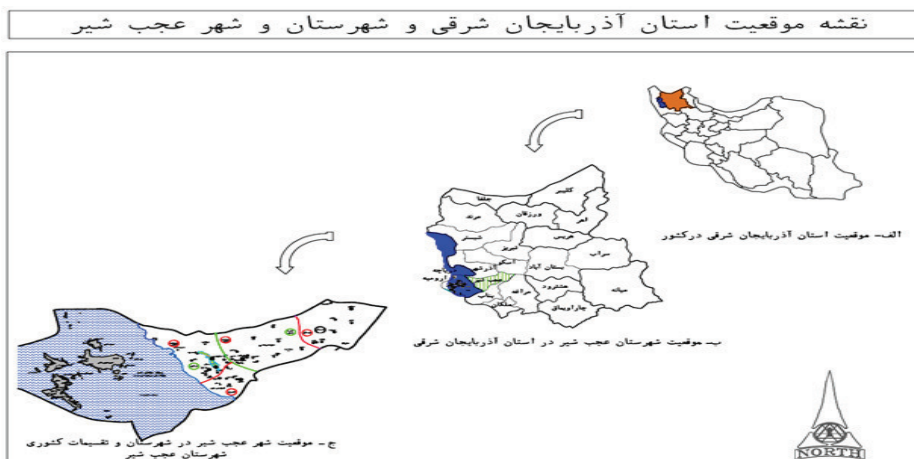
شهرستان عجب‌شیر به دلیل سابقه تاریخی و ویژگی‌های طبیعی، جاذبه‌های مناسب گردشگری را دارا است، ولی به دلیل نبود زیرساخت‌های مناسب گردشگری از جمله خدمات رفاهی، محل اقامت، مراکز حمایتی گردشگری و عدم هماهنگی بین دستگاه‌های ذیربط، از این قابلیت‌ها به درستی استفاده نمی‌شود. بر طبق آمار موجود، در سال ۱۳۸۲ هیچ هتل و مهمانسرای در شهرستان عجب‌شیر وجود نداشته است و فقط یک مهمانپذیر ۲۱ تختی وجود دارد. در شهرستان عجب‌شیر تعداد ۷۹ اثر تاریخی حفاظت شده وجود دارد که از جمله آنها می‌توان به قلعه ضحاک و مسجد جامع عجب‌شیر اشاره کرد. ایجاد زیرساخت‌های گردشگری، ایجاد هماهنگی و تعامل بین دستگاه‌های ذیربط، تشویق بخش خصوصی به منظور حضور در این بخش و مدیریت، سازماندهی و نظارت بر اموال تاریخی و فرهنگی و آموزش نیروی انسانی متخصص از جمله اقدامات اولویت‌دار توسعه بخش گردشگری و میراث

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

فرهنگی در برنامه‌ریزی‌های آتی شهرستان عجب‌شیر محسوب می‌شود (سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی، ۱۳۸۴). در این شهرستان، ۷ معدن فعال وجود دارد که عبارت‌اند از ۴ معدن نمک آبی، ۲ معدن سلیس و یک معدن گرانیت سبز. معدن گرانیت سبز و نیز معادن سلیس، تنها معدن از این نوع در استان هستند. از این معادن در مجموع ۴۲۰۰۰۰ تن مواد معدنی در سال استحصال می‌شود که ۳ درصد کل مواد معدنی استخراج شده استان است.

در این تحقیق، ضمن بررسی ابعاد تأثیرگذاری صنایع تبدیلی در توسعه روستاهای شهرستان عجب‌شیر، تلاش شده است با استفاده از مدل سوات و نمودار اطلس، نقاط قوت، ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدهای شاخص‌های مرتبط با صنایع روستایی در شهرستان عجب‌شیر برآورد شود تا فرضیه‌های مطرح شده نیز آزمون شود و نتیجه‌گیری لازم به عمل آید.

نقشه (۱): موقعیت استان آذربایجان شرقی، شهرستان عجب‌شیر، شهر عجب‌شیر

مجله توسعه روستایی، دوره اول، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۹

جدول (۲): نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای شبکه‌های ارتباطی

شرایط	شبکه‌های ارتباطی
شرایط درونی Position Internal	<p>نقاط قوت Strenght</p> <ul style="list-style-type: none"> - برخورداری از شبکه ارتباطی مناسب به منظور هدایت بار و مسافر به میادی ورودی و خروجی - توان بالقوه در ارائه خدمات بین‌المللی از طریق حمل‌ونقل جاده‌ای - امکان اتصال به شهرک‌های بزرگ صنعتی استان و مراکز بزرگ تولیدی از طریق شبکه ریلی - واقع شدن شهرستان در مسیر راه‌آهن سراسری کشور به اروپا، قفقاز و آسیای مرکزی و ایستگاه مهم ترانزیت کالا و مسافر - امکان ترانزیت کالا و حمل بار به کشورهای اروپایی و آسیایی - کیفیت قابل ملاحظه راه‌های روستایی شهرستان در مقایسه با متوسط استانی - وضعیت مطلوب تراکم راه در شهرستان در مقایسه با متوسط استانی - وضعیت مطلوب شهرستان از نظر برخورداری جمعیت شهری از راه در مقایسه با متوسط استانی
	<p>نقاط ضعف Weakness</p> <ul style="list-style-type: none"> - کمبود پایانه مسافری - ترکیب نامناسب راه‌ها و عدم برخورداری برخی مناطق - بالابودن عمر راه‌های بین شهری و روستایی
شرایط بیرونی External Position	<p>فرصت‌ها Opportunities</p> <ul style="list-style-type: none"> - صدور مجوز تأسیس شرکت‌های جدید حمل بار و مسافر - احداث پارکینگ و اقامتگاه‌های بین راهی در قالب شرکت‌های تعاونی - تبدیل تقاطع‌های هم‌سطح مهم به غیرهمسطح و عابر گذرها و محل‌های عبور حیوانات همسطح به غیرهمسطح - اصلاح کلیه تقاطع‌های فرعی به اصلی - تجهیز جاده‌ها به سیستم‌های کنترل هوشمند - مکانیزه کردن مؤسسات حمل‌ونقل - احداث مجتمع‌های خدمات رفاهی و پاسگاه‌های پلیس - راه‌سازی، تعویض و آسفالت محورهای روستایی با در نظر گرفتن ملاحظات اقتصادی (به‌ویژه راه‌های روستایی مسیر هرگلان-عجب‌شیر و جاده قدیم بناب-عجب‌شیر) - اجرای برنامه مدیریت سبز - بازسازی جاده و محورهای ترانزیت و فرعی شهرستان - دوخطه کردن محورهای ارتباطی ریلی و حرکت به سمت توسعه خطوط برقی به منظور افزایش سرعت قطارها و توسعه بازرگانی - ایجاد سیستم ردیابی الکترونیکی واگن‌های بار به منظور تسهیل در ارائه خدمات بازرگانی - احداث زیرگذر و روگذر در تقاطع راه‌های روستایی با راه‌های اصلی - مطالعه و احداث راه ساحلی در حاشیه دریاچه ارومیه - فعال سازی کشتیرانی مسافرتی و تفریحی در بندر رحمان‌لو - تکمیل، تجهیز و نوسازی ماشین‌آلات راهداری شهرستان
	<p>تهدیدها Threats</p> <ul style="list-style-type: none"> - سردسیر بودن منطقه و کوتاه بودن فصل کاری - برف‌گیر بودن غالب محورهای شهرستان و طولانی بودن روزهای یخبندان - کثرت و پراکندگی روستاها

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

جدول (۳): نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای کشاورزی

شبکه‌های ارتباطی		شرایط
نقاط قوت Strenght	<ul style="list-style-type: none"> - وجود تولیدات متنوع زراعی، باغ به‌ویژه سیب‌زمینی، پیاز، خربزه، سیب، گردو و بادام - وجود اراضی، باغات و دشت‌های وسیع با قابلیت حاصلخیزی بالا - وجود جمعیت دامی با ظرفیت بالا به‌ویژه در زمینه پرورش گاوهای دورگه - وجود پتانسیل‌های مناسب به منظور پرورش آرتیمیا - وجود پتانسیل‌های مناسب برای زنبورداری به دلیل وجود مراتع شهرستان و باغات وسیع 	شرایط درونی Position Internal
	نقاط ضعف Weakness	
فرصت‌ها Opportunities	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد تعادل نسبی بین دام و خوراک دام از طریق اصلاح ترکیب دام‌ها به سمت دام‌های بزرگ، احیا و اصلاح مراتع، افزایش حجم تولید علوفه، بهره‌گیری بهینه از منابع خوراک دام - افزایش تولید فرآورده‌های دامی از طریق بهره‌گیری از دام‌ها و نژادهای پرمحصول، اجرای طرح دورگه‌گیری کنترل شده، تغییر ترکیب گله و ترکیب دام و حذف دام‌های کمبهره و توجه به توسعه واحدهای دامداری صنعتی - کاهش فشار دام به مراتع از طریق کاهش میزان چرا و مدیریت آن - ایجاد تعادل و توازن در سازمان فضایی فعالیت کشاورزی با توجه به مزیت‌های نسبی شهرستان از طریق گسترش ظرفیت‌های زیربنایی و تولیدی، توسعه صنایع تبدیلی وابسته به بخش کشاورزی و تأکید بر تکمیل خطوط و زنجیره‌های تولید، توسعه صنعت پرورش دام، طیور، آبزیان، زنبور عسل و بهره‌گیری بهینه از اراضی دیم کم‌بازده به منظور کشت علوفه - توسعه سطح زیر کشت اراضی آبی از طریق کنترل و بهره‌برداری بهینه از منابع آبی با اولویت اراضی آبخور سدهای موجود و در دست احداث از طریق یکپارچه سازی و تجهیز و نوسازی اراضی، تکمیل و توسعه شبکه‌های آبیاری و زهکشی - گسترش بیمه محصولات و تضمین و حمایت از صادرات محصولات کشاورزی - مهار و بهره‌برداری بیشتر از منابع آب سطحی از طریق احداث سدهای مخزنی 	شرایط بیرونی External Position
	تهدیدها Threats	

مجله توسعه روستایی، دوره اول، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۹

جدول (۴): نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای صنعت و معدن

شرایط	شبکه‌های ارتباطی
شرایط درونی Position Internal	نقاط قوت Strenght
	نقاط ضعف Weakness
شرایط بیرونی External Position	فرصت‌ها Opportunities
	تهدیدها Threats

جدول (۵): نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای انرژی

شرایط	شبکه‌های ارتباطی
شرایط درونی Position Internal	نقاط قوت Strenght
	نقاط ضعف Weakness
شرایط بیرونی External Position	فرصت‌ها Opportunities
	تهدیدها Threats

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

با توجه به اینکه نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای مرتبط با ماتریس سوات، از دید صاحب‌نظران و نخبگان تهیه شده است، بنابراین در این قسمت به تحلیل داده‌های حاصل از ماتریس سوات می‌پردازیم.

از بین چهار شاخص کشاورزی، صنعت و معدن، شبکه ارتباطی، و انرژی، صاحب‌نظران به ترتیب کشاورزی، شبکه ارتباطی، صنعت و معدن و انرژی را از عوامل تأثیرگذار در توسعه صنایع شهرستان عجب‌شیر معرفی کرده‌اند. پس می‌توان گفت کشاورزی اولویت (۴)، صنعت و معدن اولویت (۲)، شبکه ارتباطی اولویت (۳) و انرژی، اولویت (۱) را دارند. در ادامه تمامی نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها را با توجه به رتبه‌های اخذ شده از نظر کارشناسان تفکیک می‌کنیم. به‌طور نمونه، در ادامه نقاط قوت شاخص‌های مذکور تشریح می‌شود.

*** نقاط قوت:**

الف- کشاورزی

وزن = تعداد عوامل × اولویت

$$۱۶ = ۴ \times ۴$$

- وجود تولیدات متنوع زراعی، باغ (به‌ویژه سیب‌زمینی، پیاز، خربزه، سیب، گردو و بادام)
- وجود اراضی، باغات و دشت‌های وسیع با قابلیت حاصلخیزی بالا
- وجود جمعیت دامی با ظرفیت بالا به‌ویژه در زمینه پرورش گاوهای دورگه
- وجود پتانسیل‌های مناسب به منظور پرورش آرتمیا

ب- شبکه ارتباطی

وزن = تعداد عوامل × اولویت

$$۲۴ = ۳ \times ۸$$

- برخورداری از شبکه ارتباطی مناسب برای هدایت بار و مسافر به مبادی ورودی و خروجی
- توان بالقوه در ارائه خدمات بین‌المللی از طریق حمل‌ونقل جاده‌ای
- امکان اتصال به شهرک‌های بزرگ صنعتی استان و مراکز بزرگ تولیدی از طریق شبکه ریلی

مجله توسعه روستایی، دوره اول، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۹

- واقع شدن شهرستان در مسیر راه آهن سراسری کشور به اروپا، قفقاز و آسیای مرکزی و ایستگاه مهم ترانزیت کالا و مسافر
- امکان ترانزیت کالا و حمل بار به کشورهای اروپایی و آسیایی
- کیفیت قابل ملاحظه راه های روستایی شهرستان در مقایسه با متوسط استانی
- وضعیت مطلوب تراکم راه در شهرستان در مقایسه با متوسط استانی
- وضعیت مطلوب شهرستان از نظر برخورداری جمعیت شهری از راه در مقایسه با متوسط استانی.

ج- صنعت و معدن

وزن = تعداد عوامل × اولویت

$$۲ \times ۳ = ۶$$

- وجود ۷ معدن فعال در شهرستان
- قرار گرفتن در مسیر محور تجهیز یافته تبریز - میاندوآب
- امکان استقرار و توسعه صنایع تبدیلی و سردخانه به دلیل برخورداری از باغات میوه و محصولات متنوع زراعی

د- انرژی

وزن = تعداد عوامل × اولویت

$$۱ \times ۲ = ۲$$

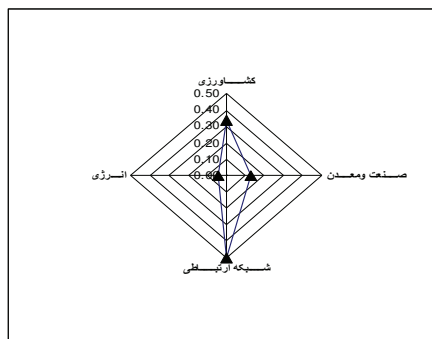
- قابلیت دسترسی واحدهای صنعتی به منابع انرژی (گاز، برق)،
- بالاتر بودن سرانه مصرف برق در شهرستان نسبت به استان
- با مشاهده و تحلیل چهار جدول سوات (SWOT)، به این نتیجه می‌رسیم که شاخص‌های در نظر گرفته شده (کشاورزی، صنعت و معدن، شبکه ارتباطی، انرژی) برای امکان‌سنجی صنایع روستایی، به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی شهرستان عجب‌شیر، مستعد است و شهرستان استعداد ایجاد

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

صنایع تبدیلی و تکمیلی در بخش کشاورزی را دارد. برای اینکه تحلیل و یافته‌های مورد نظر حالت کمی پیدا کند و شفاف‌سازی بیشتری حاصل شود، از نمودار اطلس بهره گرفته‌ایم:

نمودار (۱): نقاط قوت شاخص‌های مورد نظر (کشاورزی، صنعت و معدن، شبکه ارتباطی، انرژی)

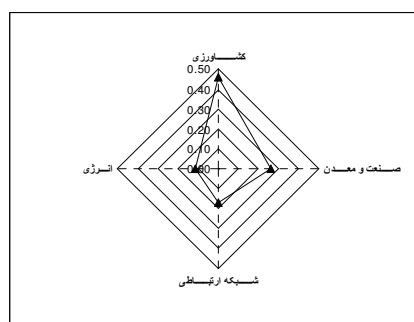
نقاط قوت	
۱۶,۰۰	کشاورزی ۰,۳۳
۶,۰۰	صنعت و معدن ۰,۱۳
۲۴,۰۰	شبکه ارتباطی ۰,۵۰
۲,۰۰	انرژی ۰,۰۴
۴۸,۰۰	۱,۰۰

با توجه به نمودار بالا نتیجه می‌گیریم که شبکه ارتباطی شهرستان در بهینه‌ترین حالت خود قرار دارد. بعد از آن، کشاورزی و بعد صنعت و معدن شهرستان و در ردیف آخر، انرژی قرار گرفته است. در مجموع شهرستان عجب‌شیر، نقاط قوت متعددی برای ایجاد صنایع روستایی، به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی در بخش کشاورزی را دارا است.

نمودار (۲): نقاط ضعف شاخص‌های مورد نظر (کشاورزی، صنعت و معدن، شبکه ارتباطی، انرژی)

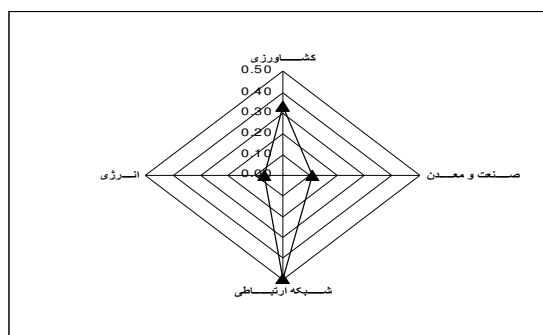
نقاط ضعف	
۱۶,۰۰	کشاورزی ۰,۴۶
۹,۰۰	صنعت و معدن ۰,۲۶
۶,۰۰	شبکه ارتباطی ۰,۱۷
۴,۰۰	انرژی ۰,۱۱
۳۵,۰۰	۱,۰۰

در نمودار (۲)، نقاط ضعف شاخص‌های مورد نظر نشان داده شده است و همان‌طور که مشاهده می‌شود کشاورزی، بیشترین نقاط ضعف را دارا است. بعد از آن صنعت و معدن و بعد شبکه ارتباطی و در ردیف آخر نیز انرژی قرار دارد.

نمودار (۳): فرصت‌های شاخص‌های مورد نظر (کشاورزی، صنعت و معدن، شبکه ارتباطی، انرژی)

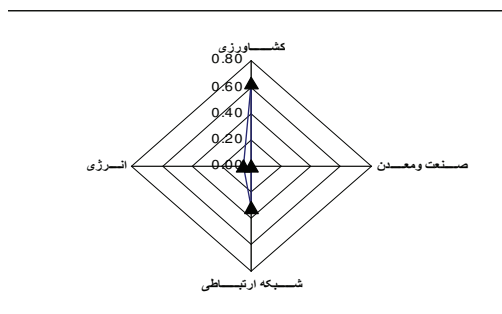
فرصت‌ها		
۳۶,۰۰	کشاورزی	۰,۳۳
۱۲,۰۰	صنعت و معدن	۰,۱۱
۵۴,۰۰	شبکه ارتباطی	۰,۵۵
۷,۰۰	انرژی	۰,۰۶
۱۰۹,۰۰		۱,۰۰

در نمودار (۳) فرصت‌های شاخص‌های مورد نظر، نشان داده شده است و همان‌طور که مشاهده می‌شود، شبکه ارتباطی و کشاورزی، بالاترین فرصت را دارا هستند و بعد از آنها، صنعت و معدن و کشاورزی قرار دارد.

نمودار(۴): تهدیدهای شاخص‌های مورد نظر (کشاورزی، صنعت و معدن، شبکه ارتباطی، انرژی)

تهدیدها		
۱۲,۰۰	کشاورزی	۰,۶۳
۰,۰۰	صنعت و معدن	۰,۰۰
۶,۰۰	شبکه ارتباطی	۰,۳۲
۱,۰۰	انرژی	۰,۰۵
۱۹,۰۰		۱,۰۰

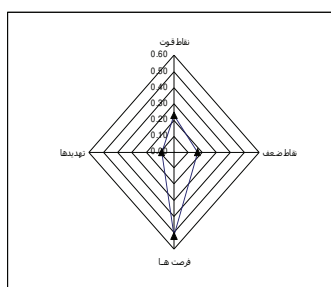

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

در نمودار (۴)، تهدیدهای شاخص‌های مورد نظر نشان داده شده است و همان‌طور که استنباط می‌شود کشاورزی و شبکه ارتباطی، بالاترین تهدید را در شهرستان دارا هستند و به دلیل نبود صنایع بزرگ در این شهرستان، صنعت و معدن تهدید خاصی ندارند.

نمودار (۵): نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای شاخص‌های مرتبط با صنایع روستایی در شهرستان عجب‌شیر

نقاط قوت	۰,۲۳
نقاط ضعف	۰,۱۷
فرصت‌ها	۰,۵۲
تهدیدها	۰,۰۹
	۱,۰۰

نمودار (۵) نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای شاخص‌های مرتبط با صنایع روستایی در شهرستان عجب‌شیر را نشان می‌دهد. با تجزیه و تحلیل این نمودار، متوجه می‌شویم که شهرستان عجب‌شیر از نقاط قوت و فرصت‌های خوبی برای ایجاد صنایع روستایی، به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی برخوردار است. بدین ترتیب، فرضیه اول تحقیق اثبات می‌شود و مورد پذیرش قرار می‌گیرد.

فرضیه دوم: به نظر می‌رسد هر ناحیه روستایی که از قابلیت‌های کشاورزی، ارتباطی و غیره برخوردار باشد، توسعه صنایع روستایی به منظور افزایش درآمد روستاییان، عامل مؤثری در کاهش نرخ رشد مهاجرت‌ها خواهد بود...

اصولاً مواد اولیه مورد نیاز صنایع تبدیلی، از بخش کشاورزی و از طریق زیربخش‌های زراعت، باغداری، دامداری و غیره تأمین می‌شود. بدیهی است که هر چقدر تقاضا برای مواد اولیه افزایش یابد، در شرایط واقعی و در چارچوب قانون عرضه و تقاضا، قیمت محصولات نیز افزایش خواهد یافت. از آنجایی که بخش وسیعی از صنایع تبدیلی موجود در منطقه از نوع روغنی، صیفی‌جات، باغداری و غیره است و مواد اولیه آنها نیز غالباً از داخل منطقه خریداری می‌شود، از این رو، استقرار

این صنایع در منطقه، در افزایش قیمت کالاهای کشاورزی شهرستان می‌تواند بسیار مؤثر واقع شود. همچنین صنایع تبدیلی دیگری که مواد اولیه آنها از سطح بخش فراهم می‌شود، در افزایش قیمت مواد اولیه خود نیز تأثیر داشته‌اند. به عنوان نمونه بعد از شروع به کار کارخانه تولید رب گوجه‌فرنگی و کارخانه نوش‌ایران، میزان تقاضای مواد اولیه این کارخانه‌ها افزایش یافته و این افزایش تقاضا، قیمت هر کیلوگرم گوجه‌فرنگی و میوه‌جات عرضه شده به کارخانه نوش‌ایران را نزدیک به ۵۰ تا ۶۰ درصد افزایش داده است. همچنین تعداد بسیاری از نیروی کار روستاها، در این کارخانه‌ها و کارگاه مشغول به کار هستند (جدول ۶). در نهایت، گرچه مواد اولیه تعداد بسیار معدودی از صنایع موجود در سطح شهرستان غیرمحلی هستند، ولی صنایع تبدیلی که مواد اولیه آنها محلی هستند، در افزایش قیمت مواد اولیه خود نقش مؤثری داشته‌اند.

جدول (۶): گرایش‌های تأسیس واحدهای صنعتی در شهرستان عجب‌شیر

نام واحد	نوع محصول	تعداد شاغلین	نشانی
۱- کارگاه علی‌اصغر راد	السهه کشیاف	۲	روستای النجق
۲- کشت و صنعت آذر	رب گوجه‌فرنگی	۴۵	عجب‌شیر
۳- شهپازاده و شرکاء	آجر فشاری	۴۱	روستای ناسا
۴- تر شکاری شفت چین	پلوس	۵۰	عجب‌شیر
۵- برادران مرادی	اجاق گاز	۲۱	عجب‌شیر
۶- تعاونی بانوان	سری‌دوزی	۷۶	عجب‌شیر - خ جهاد
۷- کارگاه فرجیان	تیرچه بلوک	۶	روستای خضرللو
۸- اصغر آقایی	سنگ‌بری	۵	عجب‌شیر - جاده بناب
۹- شرکت نوش‌ایران	آب‌میوه و عرقیات گیاهی	۷۵	جاده بناب
۱۰- کارگاه عابدی	فیلتر هوا	۴	روستای نبرین
۱۱- کارگاه جبارزاده	آجر فشاری	۲	روستای النجق
۱۲- آرد خوشه عجب‌شیر	آرد گندم	۱۵	جاده بناب
۱۳- شرکت نیک راه‌کیان	آسفالت	۶	جاده تبریز
۱۴- شرکت قرنقوش	اسکلت بتن آرمه	۳۱	جاده نظامی
۱۵- منصور عابدی	سری‌دوزی	۱۲	خ امام
۱۶- تیمور وجدانی	تیرچه و لوله سیمانی	۱۰	عجب‌شیر
۱۷- کارگاه عابدی	فیلتر گازوئیل	۵	روستای نبرین
جمع کل	-	۴۰۶	

مأخذ: سازمان صنایع و معادن استان آذربایجان شرقی

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

در باره تأثیر توسعه نسبی صنایع روستایی در کاهش روند مهاجرت‌های روستایی در شهرستان عجب‌شیر نیز می‌توان گفت که یکی از پیامدهای راهبرد صنعتی شدن در کشور ما، فراهم شدن زمینه مهاجرت غیرطبیعی روستاییان به شهرها بوده است. ادامه روند مهاجرت غیرطبیعی به شهرها به دلیل نبود فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی، موجب اتخاذ سیاست‌های جدیدی با هدف ایجاد صنایع در روستاها شده است.

به منظور سنجش میزان تأثیرگذاری احداث صنایع تبدیلی در کاهش شدت مهاجرت از روستا به شهر، مصاحبه‌هایی به صورت تصادفی با ۴۰ نفر از شاغلین این صنایع انجام شد. یکی از موضوعاتی که از مصاحبه‌شوندگان مورد سؤال قرار گرفت، این بود که (در صورت عدم اشتغال در این واحدهای صنعتی به چه کاری مشغول می‌شدید؟).

جدول (۷): نحوه پاسخگویی کارگران شاغل در صنایع تبدیلی و تکمیلی نواحی روستایی شهرستان عجب‌شیر

ردیف	پاسخ	تعداد	درصد
۱	به کارگری مشغول می‌شدم	۸	۲۰
۲	در بخش کشاورزی فعالیت می‌کردم	۱۲	۳۰
۳	مهاجرت به شهر با خانواده	۱۰	۲۵
۴	مهاجرت به شهر به صورت انفرادی	۷	۱۷/۵
۵	در بخش ساختمان	۳	۷/۵
	جمع	۴۰	۱۰۰

مأخذ: پژوهش میدانی نگارنده، بهار ۱۳۸۷

مطابق جدول فوق، ۲۵ درصد مصاحبه‌شوندگان به مهاجرت خانوادگی و ۱۷/۵ درصد آنان به مهاجرت فردی در صورت عدم اشتغال در صنایع تبدیلی و تکمیلی موجود اشاره کردند. در نهایت، با توجه به مباحث ارائه شده، می‌توان به این نتیجه رسید که ایجاد و توسعه نسبی صنایع روستایی به خصوص صنایع تبدیلی و تکمیلی در اکثر روستاهای شهرستان عجب‌شیر، موجب بهبود درآمد آنان به لحاظ فروش محصولاتشان و کاهش هزینه حمل‌ونقل به نقاط دوردست و نیز به تبع آن، کاهش روند مهاجرت‌هایی شده که موجب جذب مهاجرین از روستاهای دورافتاده به مرکز شهرستان عجب‌شیر گشته است که با توجه به این موارد، می‌توان گفت که فرضیه دوم نیز ثابت می‌شود.

نتیجه‌گیری

در کشور ما به دلیل محدودیت منابع آب و خاک، تا زمانی که استفاده از تکنولوژی‌های جدید استحصال و بهره‌برداری از منابع مذکور عملی شود، زراعت به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی اهداف توسعه باشد. از آنجایی که صنایع روستایی، بین بخش کشاورزی و صنعت ارتباط برقرار می‌کنند و در ایجاد توان لازم بین جوامع شهری و روستایی مؤثر هستند، لازم است امکان‌سنجی صنایع تبدیلی و تکمیلی و استقرار صنعت در جوامع روستایی، هر چه بیشتر و با برنامه‌ریزی آگاهانه در اقتصاد کشور تحقق یابد و در فضای جدید، ایجاد یک برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه، برای کشاورزی و صنعت مورد توجه قرار گیرد. پاسخ بسیاری از محققان به منظور حل معضلات روستایی کشور، صنعتی شدن مناطق روستایی، توجه به گروه‌های هدف و ارائه تفکر یکپارچه در هر دو بخش خدمات و صنعت بود.

در این بین، تمرکز عمده برنامه‌های توسعه، بر فعالیت‌های درآمدزا و ایجاد فرصت‌های شغلی به‌طور محلی و منطقه است و از این نظر، رابطه معناداری بین صنعتی شدن و توسعه روستایی وجود دارد. بزرگ‌ترین مشکل ما در توسعه روستاها، عدم تطابق الگوهای توسعه با شرایط کشورمان است و معمولاً استراتژی توسعه، از کشورهای دیگر و بدون توجه به شرایط واقعی روستاها انتخاب می‌شود. از این رو، ضروری است که به مطالعه عمیق وضعیت و امکان‌سنجی صنایع روستایی و هماهنگی با نیازهای روستایی دست یابیم. پژوهش حاضر در پی رفع این مسئله و در صدد پاسخگویی به مسائل مطرح شده در زمینه صنایع روستایی و آثار آن بر جوامع روستایی انجام شده است.

با بررسی امکانات شهرستان در زمینه کشاورزی، نیروی انسانی، معادن، شبکه ارتباطی و انرژی و تجزیه و تحلیل یافته‌های مدل سوات مشخص شد که شهرستان مورد نظر، دارای قابلیت‌ها و نیز امکانات و پتانسیل‌های مستعدی برای استقرار صنایع روستایی، به‌ویژه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی است و ایجاد این صنایع، تأثیر بسیاری در کاهش نرخ مهاجرت‌های روستایی خواهد داشت. نتایج حاصل نشان می‌دهد شهرستان عجب‌شیر با برخورداری از چهار پتانسیل اساسی در توسعه صنایع روستایی، موقعیت مناسبی برای استقرار این صنایع دارد. کارشناسان با قائل شدن ۴ اولویت برای بخش کشاورزی، ۳ اولویت برای شبکه‌های ارتباطی، ۲ اولویت برای صنعت و معدن و ۱ اولویت برای انرژی منطقه، چهار عامل اساسی را با توجه به اولویت‌های مذکور رتبه‌بندی کرده‌اند. به منظور مشخص شدن وزن هر پتانسیل، عوامل مؤثر در هر بخش، شناسایی شد و وزن‌های مؤثر بخش‌ها برای توسعه این صنایع به صورت زیر به دست آمد:

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

شبکه‌های ارتباطی با وزن ۲۴، بیشترین تأثیر را در استقرار و توسعه این صنایع دارد، در رتبه‌های بعدی نیز کشاورزی با وزن ۱۶، صنعت و معدن با وزن ۶ و انرژی با وزن ۲ قرار دارد.

نتایج حاصل از عدم استقرار این صنایع در منطقه مورد بررسی نشان داد افراد شاغل در این صنایع، به مهاجرت گرایش داشتند، به طوری که در مصاحبه با ۴۰ نفر از شاغلین این صنایع، ۲۵ درصد به مهاجرت‌های خانوادگی و ۱۷/۵ درصد نیز به مهاجرت‌های فردی علاقه نشان دادند. جایگزین اشتغال برای این افراد نیز در صورت عدم استقرار و توسعه صنایع، ۳۰ درصد اشتغال در بخش کشاورزی، ۲۰ درصد کارگری و ۷/۵ درصد نیز در بخش ساختمان است.

در مورد ایجاد صنایع تبدیلی و آثار آن در منطقه مورد مطالعه، پیشنهادهای زیر مطرح می‌شود:

- تأکید بر توسعه صنایع وابسته به کشاورزی
- تشویق مردم و ایجاد انگیزه مردم منطقه به سرمایه‌گذاری‌های صنعتی
- اعطای معافیت‌های مالیاتی
- ایجاد صنایع تبدیلی مناسب و ذی‌ربط
- مطالعه و بررسی ایجاد نواحی و شهرک‌های صنعتی در شهرستان
- فراهم کردن تسهیلات برای بخش خصوصی و اعطای تسهیلات یارانه‌ای
- تشویق صنایع مربوط به توسعه صادرات
- وحدت سیاست‌گذاری در خصوص توسعه صنعتی منطقه‌ای
- هماهنگ کردن صنایع دستی با الگوهای تقاضا و استاندارد نمودن آن
- هماهنگ کردن صنایع دستی با الگوهای تقاضا و استاندارد نمودن آن
- هدایت منابع به سمت طرح‌های زودبازده و کوچک
- تأکید بر صنایع با ارزش‌بری کمتر و با ساخت و تولید داخلی
- تأکید بر زنجیره‌های تولید در توسعه صنعتی

منابع

- ازکیا، مصطفی و ایمانی، علی (۱۳۸۷). توسعه پایدار روستایی. تهران: اطلاعات، چاپ اول.
- آسایش، حسین (۱۳۷۹). اصول و روش‌های برنامه‌ریزی روستایی. تهران: پیام نور.

مجله توسعه روستایی، دوره اول، شماره ۲، بهار و تابستان ۱۳۸۹

- رحیم‌نیا، موسی (۱۳۷۸). صنایع تبدیلی و توسعه کشاورزی. تهران، مهرآئین.
- چمبرز، رابرت (۱۳۷۶). توسعه روستایی: اولویت‌بخشی به فقرا. ترجمه مصطفی ازکیا. تهران: دانشگاه تهران.
- سازمان جهاد کشاورزی استان آذربایجان شرقی (۱۳۸۳).
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی (۱۳۸۲). طرح پایه آمایش استان.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان شرقی (۱۳۸۲). سیمای شهرستان عجب‌شیر.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی (۱۳۸۲). سند ویژه (فرابخشی) توسعه و کاهش بیکاری.
- سازمان صنایع و معادن استان آذربایجان شرقی (۱۳۸۴). معاونت طرح و برنامه.
- سازمان برنامه و بودجه استان آذربایجان شرقی (۱۳۷۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن، آبادی‌های استان آذربایجان شرقی به تفکیک شهرستان. واحد انفورماتیک.
- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی (۱۳۸۴).
- شریف‌النسی، مرتضی (۱۳۶۵). جایگاه صنعت در برنامه‌ریزی رشد و توسعه مناطق روستایی کشور. تهران: معراج.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۷۹). صنعتی شدن روستا. تهران: سازمان جهاد کشاورزی.
- طاهرخانی، مهدی (۱۳۸۰). صنایع کوچک سنگ بنای استراتژی آینده توسعه روستایی. تحقیقات جغرافیایی، شماره ۲۰، صص ۱۶۸-۱۵۲.
- موسوی شاهرودی، محمد (۱۳۷۹). صنایع کوچک، محور توسعه روستایی. تهران: نویسنده، چاپ اول.
- مدیریت جهاد کشاورزی شهرستان عجب‌شیر (۱۳۶۸).
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن، شهرستان عجب‌شیر.
- مرکز آمار ایران (۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵). فرهنگ آبادی‌های استان آذربایجان شرقی.
- مهدوی، مسعود (۱۳۶۹). مفهوم برنامه‌ریزی و اهداف آن. پژوهش‌های جغرافیایی. شماره ۲۶، صص ۶۲-۴۸.
- مومنی، فرشاد و همکاران (۱۳۷۷). ملاحظات استراتژیک در انتخاب صنایع روستایی. وزارت جهاد سازندگی، معاونت عمران و صنایع روستایی.
- محمدزاده، پرویز؛ اصغرپور، حسین؛ حاجی‌نژاد، علی و عسگری، علی (۱۳۸۳). بهره‌وری صنایع روستایی در ایران، پژوهش‌های اقتصادی. شماره ۱۴، صص ۳۳-۵۷.

امکان سنجی توسعه صنایع روستایی ...

محمدزاده، پرویز و اصغریور، حسین و حاجی‌نژاد، علی و عسگری، علی (۱۳۸۵). بهره‌وری صنایع روستایی در استان سیستان و بلوچستان. *جغرافیا و توسعه*. شماره ۷، صص ۴۱-۲۰.
وزارت امور اقتصادی و دارایی (۱۳۷۳). تهران، چاپ اول.

Desai, Vasant (1997). Micro Enterprise Development the Region in High Poverty: Lesson from an Action Research Project. *Journal of Rural Development*. Vol. 16 No. 2, pp: 257-243.

Hampbery John & Schnitz, Hubert (1985). *Rural Industrialization in India: Strategy and approach*. Sterling Publisher. New Delhi.

Na Sakolnakorn, Thongphon promsaka & Khamanarong, Suranart & Khamanarong, Kimaporn & Imtawil, Virasit (2008). Causal Variables Affecting Rural Industry Outsourcing In Northeast Thailand. *International Business & Economics Research Journal*. Vol.7, No. 7, pp: 77-82.

North, David & Smallbune David (1996). Small Business Development in Remote Rural Areas. *Journal of Rural Studies*. Vol. 12, No. 2, pp: 167-151.

UNIDO (1984). The Role of Small and Medium Scale Industries in OIC Member-state. No. 9, pp: 485-512.

